

KAIP RENKASI LIETUVOS RINKĖJAI?

IDĖJOS, INTERESAI
IR ĮVAIZDŽIAI
POLITIKOJE

VILNIAUS
UNIVERSITETAS

KAIP RENKASI LIETUVOS RINKĖJAI?

IDĖJOS, INTERESAI
IR ĮVAIZDŽIAI
POLITIKOJE

Mokslinė redaktorė
AINĖ RAMONAITĖ

Vilniaus
universiteto
leidykla

Vilnius • 2014

UDK 324(474.5)

Ka-144

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių
ir politikos mokslų instituto taryba (2014 m.
rugsėjo 22 d., protokolas Nr. T-2014-12)

Recenzentai:

Prof. dr. MINDAUGAS JURKYNAS

Dr. VAIDAS MORKEVIČIUS

Monografija parengta įgyvendinant Lietuvos
mokslo tarybos remiamą projektą „Lietuvos
nacionalinė rinkiminė studija“ (Nr. MIP-17/2012),
leidyba finansuota iš Lietuvos mokslo tarybos
remiamo projekto „Lietuvos rinkėjai: nacionalinės
rinkiminės studijos rezultatai“ (Nr. LIT-8-45)

ISBN 978-609-459-370-3

© Mažvydas Jastramskis, Jūratė Kavaliauskaitė,
Laima Nevinskaitė, Ainė Ramonaitė, Rūta Žiliukaitė, 2014
© Vilniaus universitetas, 2014

TURINYS

Pratarmė.....	6
Įvadas	9
I DALIS. POLITINIO PASIRINKIMO LOGIKA IR STRUKTŪRA	
1 skyrius. Iš ko renkasi rinkėjai? Lietuvos partinės konkurencijos struktūra ..	28
2 skyrius. Kaip žmonės renkasi, už ką balsuoti? Pasirinkimo logika ir partinė tapatybė.....	45
3 skyrius. Kas Lietuvoje (ne)balsuoja? Dalyvavimo rinkimuose veiksniai...	65
II DALIS. KAS LEMIA PASIRINKIMĄ?	
4 skyrius. Socialinės klasės, sovietmečio vertinimas ir naujoji rinkėjų karta.....	90
5 skyrius. Partinė tapatybė ir socialinė aplinka	107
6 skyrius. Vertybės ir įsitikinimų struktūros.....	126
7 skyrius. <i>Homo economicus</i> Lietuvoje? Ekonominis balsavimas.. ..	145
8 skyrius. Problemos, jų nuosavybė ir balsavimas: ar egzistuoja probleminis balsavimas Lietuvoje?	160
9 skyrius. Simpatijų politiniams lyderiams galvosūkis: ar svarbios asmeninės politikų savybės?	179
III DALIS. ĮVAIZDŽIAI, REKLAMA IR MEDIJOS. RINKIMŲ KAMPANIJOS IR ŽINIASKLAIDOS POVEIKIS	
10 skyrius. (Po)moderni rinkimų kampanija Lietuvoje?	202
11 skyrius. Rinkimų kampanijos įtakos beiėškant	216
12 skyrius. Žiniasklaidos tikrovė ir tendencingumas: kaip atrodo politinės partijos ir lyderiai?	234
13 skyrius. Ar Lietuvos rinkėjas prognozuojamas?	261
Literatūra	280
Priedas. Knygoje naudotų tyrimų aprašymas	298

PRATARMĖ

Šiuolaikinėse demokratijose rinkimai yra svarbiausias metas, kai piliečiai tampa aktyviais politikos dalyviais, privalo apsispręsti dėl savo politinių preferencijų, valstybės vizijos ir ateities. Šis metas politikos ir kitų socialinių mokslų atstovams yra unikali proga pažinti žmonių politinį mąstymą ir elgesį, nuo kurio priklauso valstybės likimas. Praėjus daugiau kaip dvidešimt metų nuo pirmųjų daugiapartinių rinkimų Lietuvoje, pats laikas, pasitelkus savo akademinę patirtį ir per septyniasdešimt metų išstobulintus Vakarų šalių rinkiminio elgesio tyrimų metodologinius įrankius, suprasti, kaip balsuoja Lietuvos rinkėjai, kas lemia jų apsisprendimą dalyvauti ar nedalyvauti rinkimuose ir jų politines preferencijas.

Knyga apibendrina pirmą kartą Lietuvoje vykdytos nacionalinės rinkiminės studijos rezultatus. Už galimybę įvykdyti šį didelį tyrimą ir surinkti gausius duomenis visų pirma esame dėkingi Lietuvos mokslo tarybai, supratusiai tokio tyrimo svarbą. Tyrimas finansuotas projekto „Lietuvos nacionalinė rinkiminė studija“ (MIP-17/2012) lėšomis. Ši parama leido ne tik atlikti kokybišką porinkiminę gyventojų apklausą, bet ir išbandyti kitas priemones, kaip antai kartotinę internetinę apklausą prieš rinkimus ir po jų. Be to, ši parama knygos autoriams metodologinėse vasaros mokyklose leido išmokti taikyti naujausius rinkiminio elgesio tyrimų metodus ir statistines programas.

Sudedamąja tyrimo dalimi tapo ir 2008 m. pradėtas visuomenei skirtas projektas manobalsas.lt. Šis pagalbos rinkėjams įrankis – tai mokslui reikšminga duomenų bazė, leidžianti tiesiogiai analizuoti kandidatų į Seimo narius nuostatas. Už pagalbą įgyvendinant 2012 m. manobalsas.lt esame dėkingi Edgarui Leichterui, Ingai Vinogradnaitei ir kitiems projekto bendradarbiams, taip pat visiems, suteikusiems finansinę paramą šiai iniciatyvai.

Knygoje panaudoti kokybiniai gyventojų interviu nebūtų atlikti be Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto (TSPMI) doktorantės Jogilės Ulinskaitės pastangų ir entuziazmo. Esame labai dėkingi tyrime dalyvavusiems TSPMI studentams Justinai Juodišiūtei, Rytei Kukulskytei, Izabelei Nebilevičiūtei, Jolantai Razukevičiūtei, Jurgai Bakaitei, Justinui Lingevičiui, Vytautui Peciukoniui, Anastazijai Markevičiūtei, Vyteniui Čipiniui, Gaudvydui Butkui, Mildai Kaklauskaitėi, Rositai Garškaitei. Už pagalbą atliekant žiniasklaidos stebėseną dėkojame Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto studentui Tomui Reves.

Už galimybę pasinaudoti ankstesniais metais darytų rinkiminių apklausų duomenimis labai dėkojame rinkiminio elgesio tyrimų pradininkams Lietuvoje Mindaugui Degučiu ir Dariui Žeruoliui. Už patarimus ir dalijimąsi metodologine patirtimi – kolegoms iš COST projekto „The True European Voter“. Už geranoriškus pastabas ir patarimus nuoširdžiai dėkojame knygos recenzentams, prisiimdami visą atsakomybę už likusius trūkumus ar klaidas.

Autoriai

POLITINIŲ PARTIJŲ PAVADINIMŲ SANTRUMPOS

- DK – partija „Drąsos kelias“
- DP – Darbo partija
- LDDP – Lietuvos demokratinė darbo partija
- LiCS – Liberalų ir Centro sąjunga
- LLRA – Lietuvos lenkų rinkimų akcija
- LLS – Lietuvos liberalų sąjunga
- LRLS – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis
- LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija
- LVLS – Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga
- LVŽS – Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga
- NS – Naujoji sąjunga
- PD – Pilietinės demokratijos partija
- TPP – Tautos prisikėlimo partija
- TS-LKD – Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai
- TT – partija „Tvarka ir teisingumas“

ĮVADAS

Ainė Ramonaitė

Ši knyga yra pirmas veikalas, nuosekliai ir išsamiai analizuojantis Lietuvos žmonių rinkiminių elgesį per pirmąjį nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį. 2012 m. Seimo rinkimuose visa jėga turėjo dalyvauti karta, gimusi jau laisvoje Lietuvoje ir niekada savo akimis nemačiusi sovietinio gyvenimo. Gimusieji sovietmečiu turėjo nemažai laiko perprasti demokratinės politikos dėsnius ir išmokti naudotis jos mechanizmais. O ir mūsų partijos, kai kurios įsikūrusios dar prieš 1990-uosius, turėjo visą ketvirtį amžiaus įsitvirtinti visuomenėje.

Anot kadaise ypač populiarių demokratijos ir partinių sistemų konsolidacijos teorijų (Linz and Stepan 1996; Diamond 1999; Huntington 1991; ir kt.), per tiek laiko jau galėjome tapti nusistovėjusia šalimi, kurioje nuo vieno iki kitų rinkimų niekas radikaliai nepakinta, kurioje rinkėjai yra lengvai prognozuojami, o jų elgesys puikiai paaiškinamas XX a. pirmojoje pusėje sukurtais rinkiminio elgesio teorijomis. Pagal išankstines prognozes, partijos per tam tikrą laiką turėjo spėti „išsiskirti“ visuomenėje, rinkėjai priprasti prie „žaidimo taisyklių“ ir išmokti, kaip balsuoti, kad jų interesai būtų geriausiai patenkinti (Clark 1995; Žeruolis 1996; ir kt.).

Visgi pasaulis per tą laiką taip pat neatpažįstamai pakito. Patys Vakariai, kuriuose buvo sukurtos šios teorijos, nebėra tokie, kokie buvo prieš dvidešimt metų. Jų pačių rinkėjai tampa vis sunkiau prognozuojami, o partinės sistemos nebe tokios stabilios. Atsiranda naujų tipų partijų ir naujų partijų šeimų – nemažai knygų jau spėta parašyti apie žaliuosius, radikaliąją dešinę, o į areną jau veržiasi dar naujesni reiškiniai – liberalizmo šūkius kitaip perskaitančios Piratų partijos (žr., pvz., Erlingsson and Persson 2011), socialinius tinklus vietoj partijų pasitelkę pavieniai politiniai lyderiai ir kt. Dešimtmečius buvę vadovėliniai partinių sistemų pavyzdžiai – Vokietija, Jungtinė Karalystė – netikėtai pakeitė savo formatą¹, sutrikdydamos ne tik politikos mokslų studentus, bet ir šių šalių specialistus. Šie pokyčiai meta iššūkį

¹ Turimas omenyje, pavyzdžiui, Laisvųjų demokratų iškritimas iš Vokietijos parlamento po 2014 m. rinkimų arba Jungtinėje Karalystėje 2010 m. pirmą kartą nuo 1945 m. sudaryta koalicinė vyriausybė, griaunanti dvipartinės sistemos logiką.

mokslininkams, neleidami nusiraminti, kad rinkiminio elgesio tyrimuose, kuriems keletą dešimtmečių buvo skiriamas milžiniškas dėmesys ir lėšos, jau viskas žinoma ir lengvai paaiškinama.

Kyla klausimas, ar po 20-ies partinių rinkimų metų jau galime tikėtis pažinti ir suprasti Lietuvos rinkėją. Ar mūsų rinkėjai „išmoko“ elgtis dėsningai, pagal kokias nors mokslo įrankiais identifikuojamas elgesio taisykles? Ir ar mūsų mokslo įrankiai per tuos dvidešimt metų patobulėjo tiek, kad mes tas taisykles ir tuos dėsningumus būtume pajėgūs apčiuopti? Kita vertus, ar šiame individualėjančiame pomoderniame pasaulyje apskritai dar įmanoma prognozuoti žmonių elgesį mums įprastais sociologiniais būdais?

Šios knygos tikslas – paaiškinti, kaip renkasi Lietuvos rinkėjas: už ką ir kodėl jis balsuoja arba kodėl nedalyvauja rinkimuose. Ar mūsų elgesį lemia statusas, amžius, vieta, kurioje gyvename, ar mūsų vertybės, politiniai įsitikinimai ir nuostatos konkrečiais rūpimais klausimais? Ar balsuojame rinkdamiesi partiją, ar žiūrime tik į lyderį? Kiek mūsų sprendimus lemia žiniasklaida ir rinkiminė agitacija? Į šiuos klausimus iki šiol neturėjome aiškių atsakymų (neskaitant fragmentiškų atskirų analizių), todėl šioje knygoje bandysime pateikti sisteminę Lietuvos rinkėjų portretą.

Daugiausia dėmesio šioje knygoje skiriama 2012 m. Seimo rinkimams. Ne dėl to, kad jie būtų išskirtiniai ir ypatingi, bet priešingai – dėl to, kad jie nebuvo išskirtiniai, o buvo tokie, kuriuose galima apčiuopti „nusistovėjimo“ tendencijas. Šiuose rinkimuose, kaip teigė politologai (pvz., Novagrockienė 2012; Jurkynas 2014), pagaliau vėl galėjome pradėti kalbėti apie partinės sistemos stabilizaciją – pirmą kartą nuo 2000 m. tai nebuvo „lūžiniai“, partinę sistemą radikaliai keičiantys rinkimai, bet greičiau įtvirtinantys tam tikrą partinės sistemos logiką. Todėl šių rinkimų analizė, tikimės, galės pasakyti daugiau ne tiek apie šiuos rinkimus, kiek apskritai apie Lietuvos rinkėjams būdingą elgesį.

Yra ir kita, labiau praktinė, priežastis, kodėl daugiausia dėmesio bus skirta 2012 m. rinkimams – 2012 m. pirmą kartą per visą Nepriklausomybės laikotarpį Lietuvoje atlikta tarptautinius standartus atitinkanti nacionalinė rinkiminė studija. Šio didelio tyrimo metu surinkta gausybė duomenų, leidžiančių pirmą kartą patikrinti daugelį iki šiol tik keltų hipotezių ir numanomų balsavimo aiškinimų. Atsižvelgiant į aukštus tarptautinius metodologinius standartus parengtas porinkiminės apklausos klausimynas sudarytas taip, kad leistų išmėginti visas pagrindines Vakarų rinkiminio elgesio tyrimuose įsitvirtinusias teorijas ir kartu pabandyti aptikti Lietuvos kontekstui būdingus specifinius veiksnius.

Visgi 2012 m. rinkimais šioje knygoje neapsiribojama. Joje bandoma apžvelgti ir viso dvidešimtmečio retrospektyvą, pasitelkiant kad ir nelabai gausius ir tarpusavyje ne visada palyginamus ankstesnių apklausų duomenis ir rinkėjų elgesį tyrusių

autorių įžvalgas, taip stengiantis užtikrinti, kad tyrimo išvados galėtų ne vieniems rinkimams, bet atskleistų galias ir ilgalaikes Lietuvos rinkėjų elgesį formuojančias tendencijas.

RINKIMINIO ELGESIO TYRIMAI VAKARUOSE IR LIETUVOJE

Dabartinės rinkiminio elgesio tyrimų tradicijos pradžia galima laikyti garsiąsias Kolumbijos ir Mičigano mokyklas, susiformavusias Jungtinėse Amerikos Valstijose po Antrojo pasaulinio karo. Neatsitiktinai rinkiminio elgesio tyrimai suklestėjo būtent tada – tai buvo metas, kai išmokta atlikti reprezentatyvias visuomenės nuomonės apklausas. Iki tol tyrėjai tegalėjo arba remtis kokybiniais duomenimis, arba atlikti geografinę balsavimo duomenų analizę rinkimų apylinkių arba regionų lygmeniu (Evans 2004). Nuo to laiko rinkiminio elgesio tyrimai tapo viena svarbiausių politikos mokslo krypčių, kuriai skiriama gausybė knygų, konferencijų ir net specialiai leidžiamų žurnalų (pvz., „Electoral Studies“).

Mičigano mokyklos kūrėjai Philipas Converse'as, Agnus Campbellas, Warena Milleris ir Donaldas Stokesas užima išskirtinę vietą rinkiminiuose tyrimuose ne tik dėl savo garsiosios knygos „Amerikos rinkėjas“ (Campbell et al. 1960), kurioje sukonstruotą teorinį modelį iki šiol taiko dauguma rinkiminio elgesio tyrėjų, tačiau ir dėl nacionalinių rinkiminių tyrimų tradicijos įsitvirtinimo ne tik JAV, bet ir Europoje. Amerikos nacionalinė rinkiminė studija (ANES), pradėta Mičigano universiteto Apklausų tyrimų centre (SRC) 1948 m., yra seniausia tęstinė rinkėjų elgesį analizuojančių apklausų serija pasaulyje (plačiau apie ANES istoriją žr. Miller 1994).

Mičigano apklausų tyrimų centre mokymus išėjo ir visa Europos rinkiminio elgesio tyrėjų karta. Negana to, „Amerikos rinkėjo“ autoriai asmeniškai prisidėjo prie Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Švedijos, Norvegijos nacionalinių rinkiminių studijų įkūrimo (Thomassen 1994). Dabar jų svarbiausią tikslą – išsamių lyginamųjų rinkiminių tyrimų skatinimą – perėmė nauja pačių europiečių karta. Nuo XX a. vidurio daugelyje Europos šalių nacionalinės rinkimų studijos tapo nuolatinės, organizuojamos per kiekvienus parlamento rinkimus. Jų pagrindą paprastai sudaro porinkiminė reprezentatyvi rinkėjų apklausa, į kurią įtraukiami klausimai, leidžiantys matuoti įvairių socialinių, psichologinių, ekonominių veiksnių įtaką balsavimo pasirinkimui. Kai kurios šalys plėtoja Kolumbijos mokyklos (Lazarsfeld et al. 1948) pradėtą kartotinių apklausų (angl. *panel surveys*) tradiciją, tai yra tuos pačius rinkėjus apklausia bent du kartus – prieš rinkimus ir po jų. Greta to išsamiam kontekstiniam vaizdui susidaryti į nacionalines rinkimines studijas kartais įtraukiamos kandidatų apklaustos, žiniasklaidos monitoringas (turinio analizė), partijų programų analizė ir kt. Vienas iš svarbiausių tokių tęstinių nacionalinių

rinkiminių studijų tikslų – užtikrinti duomenų palyginamumą, leidžiantį stebėti rinkiminio elgesio tendencijas ilgą laiką.

Pokomunistinių šalių rinkiminių tyrimų istorija gerokai trumpesnė ir skurdesnė. Daugumą pirmųjų visuomenės nuomonių apklausų, įskaitant ir rinkimines apklausas, žlugus komunistiniam režimui inicijavo Vakarų šalių mokslininkai. Pavyzdžiui, 1992 m. H. D. Klingemanno iniciatyva buvo atlikta priešrinkiminė apklausa visose trijose Baltijos šalyse (pirmųjų apklausų pokomunistinėse šalyse inventorizaciją žr. Toka 2000). Lietuvoje buvo atliekamos Naujųjų demokratijų barometro serijos, Europos vertybių tyrimo serijos, Europos socialinių tyrimų serijos tęstinės visuomenės apklausos. Tačiau šie tyrimai tik labai menkai gali būti panaudojami rinkiminiam elgesiui analizuoti, nes nebuvo tam skirti.

Pirmąją porinkiminę apklausa Lietuvoje galima laikyti po 1996 m. Seimo rinkimų Mindaugo Degučio ir Dariaus Žeruolio iniciatyva atliktą visuomenės rinkiminio elgesio tyrimą. Šioje apklausoje pirmą kartą pabandyta testuoti kai kurias Vakaruose sukurtas rinkiminio elgesio teorijas ir Lietuvoje paplitusius rinkėjų pasirinkimo aiškinimus. Paskui nedidelės porinkiminės apklausos buvo atliktos po 2000 m. ir 2008 m. Seimo rinkimų Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto (VU TSPMI) iniciatyva. Tačiau jų rezultatai nėra palyginami nei tarpusavyje, nei su Vakarų šalimis, nes klausimynai buvo rengiami nesistemiškai, neturint pakankamai informacijos apie kitų šalių patirtį.

Dėl duomenų trūkumo bei nepakankamo teorinio ir metodologinio pasirengimo, palyginti su Vakarais, ligšiolinis mūsų supratimas apie Lietuvos rinkėją buvo gana skurdus. Iki šiol bene išsamiausias ir sistemiškiausias Lietuvos rinkėjų elgesio tyrimas yra 2002 m. Mindaugo Degučio apginta disertacija „Rinkiminio elgesio dinamika Lietuvoje 1992–2001 m.“, deja, nepublikuota atskiru leidiniu, o tik straipsnių pavidalu (žr. Degutis 2000, 2001). Joje, naudojantis 1996 m. ir 2000 m. porinkiminių apklausų duomenimis ir kitais prieinamais duomenų šaltiniais, pabandyta nustatyti atskirų partijų elektorato socialinę bazę, partinės tapatybės ir kairės–dešinės identifikavimosi lygį, partijų lyderių svarbą, išryškinti Lietuvoje aktualias politines skirtis, pritaikant kai kurias garsiausias rinkiminio elgesio teorijas. Kiek leido tuometinės analizės galimybės, buvo pabandyta sujungti turimus kintamuosius į bendrą regresijos modelį, aiškinantį tuometinės Tėvynės sąjungos (Lietuvos konservatorių) rinkėjų balsus (Degutis 2002).

Kitą bandymą nupiešti Lietuvos rinkėjo paveikslą galima rasti Ainės Ramonaitės monografijoje „Posovietinės Lietuvos politinė anatomija“ (Ramonaitė 2007), skirtoje ne tiek rinkiminiam elgesiui, kiek apskritai Lietuvos gyventojų politinėms nuostatoms ir politiniam elgesiui analizuoti. Joje, remiantis gausia kokybinių interviu medžiaga ir įvairiais gana fragmentiškais kiekybiniais duomenimis, išplėta komunistinės ir antikomunistinės skirties koncepcija, aptarti nauji sociodemogra-

finiai elektorato bruožai ir partinio prieraišumo formavimosi tendencijos, regioninio balsavimo skirtumai, balsavimo pasirinkimai, susiję su žmonių nuostatomis politinės sistemos atžvilgiu.

Be šių darbų, reikia paminėti vertingus straipsnių rinkinius – 1998 m. publikuotą studiją „Seimo rinkimai’96: trečiasis atmetimas“ (Krupavičius 1998) ir jos anglišką versiją (Krupavičius 2001) bei Algimanto Jankausko rūpesčiu po 2000 m., 2004 m. ir 2008 m. Seimo rinkimų organizuotų metinių VU TSPMI ir Lietuvos politologų asociacijos konferencijų pranešimų pagrindu išleistus praėjusiems rinkimams analizuoti skirtus straipsnių rinkinius (Jankauskas 2001, 2005, 2009). Šios knygos, nors ir neturi bendro teorinio ir empirinio pamato, visgi leidžia susidaryti tam tikrą vaizdą apie Lietuvos rinkėjų pasirinkimus, partinio elito strategijas ir partinės sistemos raidą.

Ko gero, daugiausia dėmesio iki šiol buvo skirta socialinių skirčių Lietuvoje paieškai (žr. Žeruolis 1998 a; Jurkynas 2001, 2004; Ramonaitė 2004) ir rinkėjo sociodemografinio portreto aprašymui (Degutis 2000, 2001; Gaidys 2004; Krupavičius 1998; Ramonaitė 2007; Mačiūnas 2009). Būta bandymų rinkėjų elgseną analizuoti iš racionalaus pasirinkimo teorijos (Žeruolis 1998 b) ir ekonominio balsavimo teorijos perspektyvos (Šumskas 2003; Jastramskis 2011), tirti rinkėjų balsavimo motyvai (Petronytė 2009), nebalsavimo priežastys (Ramonaitė 2006) ir partinių preferencijų stabilumo tendencijos (Ramonaitė ir Žiliukaitė 2009), vertybinių nuostatų ir balsavimo ryšys (Žiliukaitė ir Ramonaitė 2009). Nemažai domėtasi rinkimų kampanijų priemonėmis ir turiniu (Cibulskienė 2005, 2006; Matonytė ir Novelskaitė 2007; Unikaitė 2008; Gurskas 2009; Valančė 2009; Šuminas ir Vernickaitė 2010), politikų ir politinių partijų įvaizdžiais (Bielinis 2003; Savukynas 2004; Matkevičienė 2006; Kavaliauskaitė 2009, 2014), tačiau bandymų įvertinti rinkimų agitacijos poveikį faktiškai nebūta.

Trumpai apibendrinant ligšiolinius Lietuvos rinkiminio elgesio tyrimus, galima pasakyti, kad jie vis dar gerokai atsilieka ne tik nuo dabartinių rinkiminio elgesio tyrimų standarto – duomenų kokybės ir naudojamų metodologinių įrankių prasme, bet net ir nuo senųjų klasikinių Kolumbijos ir Mičigano mokyklos veikalų. Dauguma jų, išskyrus retas išimtis, rėmėsi antriniais duomenimis ir aprašomąja statistika, niekada iki šiol neišbandytos kartotinės apklausos, nė vienas tyrimas nepėmė visų svarbiausių rinkiminio elgesio veiksnių.

Praėjus daugiau negu 50 metų po garsiojo „Amerikos rinkėjo“ (Campbell et al. 1960), padėjusio pamatus visai rinkiminio elgesio tyrimų tradicijai, pagaliau Lietuvoje turime galimybę parašyti savąjį „Lietuvos rinkėją“ – knygą, kurioje sistemingai analizuojamos Lietuvos gyventojų (balsuojančių ir nebalsuojančių rinkimuose) politinės preferencijos ir ieškoma Lietuvoje veikiančių rinkiminį elgesį paaiškinančių dėsningumų. Tam sąlygas sudarė kompleksiniai nacionalinės rinkiminės studij-

jos duomenys, pastarąjį dešimtmetį gerokai padidėjusi Lietuvos socialinių mokslų tyrėjų metodologinė kompetencija ir užsienio šaltinių prieinamumas.

KAIP PAAIŠKINTI RINKĖJŲ BALSAVIMĄ? TEORINĖS IŽVALGOS

Pirmieji rinkiminio elgesio tyrimų klasikai – ir Mičigano, ir Kolumbijos mokyklos – savo teorines išvagas pradeda nuo rinkėjų gyvenimų istorijų, leidžiančių pajusti rinkėjų pasirinkimo motyvus ir išvelgti gilesnes jų elgesio priežastis, kurias gali nuspėti tyrėjas, žvelgdamas iš šalies, nors pats žmogus galbūt jų ir nesuvokia. Pradėkime ir mes nuo kelių Lietuvos rinkėjo portretų, kuriuos nupiešti leido atliktas nedidelis kokybinis tyrimas.

Pensininkas, buvęs mechanizatorius, 83 m. Buvo išvežtas į Sibirą, dainuoja tremtinių chore ir folkloro ansamblyje, mėgsta Kubilių, nes jis „valstybiškas ir nepopulistas“, balsuoja už Tėvynės sąjungą-Lietuvos krikščionis demokratų (TS-LKD).

Bedarbis, 22 m. Baigęs 10 klasių, rinkimuose nedalyvauja, nes „tingi gaišti laiką“, politika nesidomi, jokiai partijai neprijaučia, bet labiausiai jam patinka Darbo partija. Nesididžiuoja būdamas lietuvis, mano, kad Lietuvoje „liks tik alkoholikai ir pensininkai“.

Pensininkas, 66 m., sovietmečiu dirbo klestinčioje gamykloje. Labai domisi politika, užsienio naujienomis, žiūri visas žinias. Pyksta, kad Lietuvoje „žmonės gauna mažiausius atlyginimus Europoje“. Vertina sovietmetį, nes žmonės turėjo darbo, buvo statomos gamyklos, buvo aukštesnė žmonių moralė. Balsuoja už Socialdemokratų partiją (LSDP).

Pensininkas, 65 m., sovietmečiu dirbo kino mechaniku. Priklausė Lietuvos komunistų partijai, anot jo, „per prievartą“. Labai kritiškai žvelgia į dabartinę padėtį Lietuvoje, nes „viskas sugriauta, išvogta“. 2012 m. rinkimuose balsavo už Darbo partiją, anksčiau balsavo už „Tvarkos ir teisingumo“ kandidatą, bet jaučiasi padaręs klaidą. Labai nemėgta TS-LKD. Iš politikų labiausiai patinka Petras Gražulis ir Julius Veselka.

Vadybininkė, 33 m. Baigusi aukštąjį. Politika nesidomi, tačiau patinka „rimtos partijos“. 2012 m. rinkimuose balsavo už TS-LKD, nes patinka miesto meras iš šios partijos. Balsuoti ėjo kartu su mama, kuri balsavo už tą pačią partiją. Už ką balsavo 2008 m. rinkimuose, neatsimena.

Tinkuotojas, sovietiniais laikais buvo lakūnas, 55 m. 2012 m. rinkimuose nebalsavo, nes „neturėjo, už ką“. Anksčiau balsavo už liberalus, tačiau jais nusivylė. Kritiškai žvelgia į dabartinę Lietuvos situaciją ir visas partijas. Mano, kad visi politikai savanaudžiai, „pjaunasi tarpusavyje ir imituoja, kad dirba“. Patiko Rolandas Paksas, dabar patinka Dalia Grybauskaitė, norėtų, kad ji būtų perrinkta antrai kadencijai. Mano, kad reikėtų stiprinti prezidento galias.

Mokyklos direktorės pavaduotoja, 55 m. Patinka Algirdas Butkevičius, Viktoras Uspaskichas (geras žmogus, daug darbo vietų sukūręs), Dalia Grybauskaitė (kantri, moka parodyti dėmesį žmonėms). Nepatinka Rolandas Paksas. Iš esmės teigiamai vertina buvusios Kubiliaus vyriausybės darbą. Balsuoja už LSDP. Su vyru politinės preferencijos nesutampa, bet balsuoja taip, kaip norėtų tėvai (jau mirę).

Tai keletas, kaip galima numanyti, būdingų Lietuvos rinkėjo tipažų. Ką šios gyvenimo istorijos pasako apie jų politinį pasirinkimą nulėmiančius veiksnius? Suprantama, kad priešasčių, nulėmusių galutinį sprendimą, ką pasirinkti rinkimuose ir ar iš viso juose dalyvauti, yra ne viena: šeimos ir draugų įtaka, asmeninė balsavimo istorija, vertybinės nuostatos, simpatijos politiniams lyderiams ir kt. Įvairūs veiksniai arba sustiprina žmogaus sprendimą, arba, jei veikia skirtingomis kryptimis, sutrikdo jį, tačiau kažkuris motyvas būna lemiamas. Kaip visame šių įvairių priešasčių margumyne pamatyti konceptualią tvarką? Kaip atsekti žmogaus pasirinkimą suformuojantį mechanizmą?

Paulas Lazarsfeldas ir jo kolegijos iš Kolumbijos universiteto rinkiminio elgesio tyrimą pradėjo būdami įsitikinę, kad žmonių balsavimą lemia kandidatų rinkiminė agitacija ir propaganda. Savo dideliame nustebimui, atlikę kartotinį septynių bangų tyrimą per septynis mėnesius 1940 m. JAV prezidento rinkimų kampanijos metu, pamatė, kad taip nėra (Lazarsfeld et al. 1948): tik 54 žmonės iš 600 tyrime dalyvavusių rinkėjų tyrimo laikotarpiu pakeitė savo išankstinį nusiteikimą, už ką balsuoti. Kitas mokslininkų atradimas buvo tas, kad žinant tris dalykus apie žmogų – jo religiją, socioekonominį statusą ir gyvenamąją vietą – galima gana tiksliai nuspėti, už ką jis balsuos – už Demokratų ar už Respublikonų kandidatą.

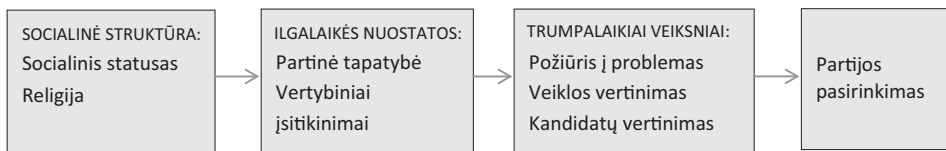
Šie atradimai parodė, kad egzistuoja tam tikri stabilūs giluminiai veiksniai, kurie lemia žmogaus pasirinkimą. Šią Lazarsfeldo ir kolegų suformuotą teoriją, dažnai vadinamą sociologine arba socialinės struktūros teorija, kiek vėliau neakivaizdžiai papildė ir Europos kontekste įprasmino garsieji politikos sociologai Seymouras Martinas Lipsetas ir Steinas Rokkanas (1967) savo socialinių skirčių (angl. *social cleavages*) teorija. Atlikę istorinę Europos partinių sistemų susiformavimo rekonstrukciją, jie padarė išvadą, kad Europos partijos susiformavo gilių socialinių pasidalijimų tarp darbo ir kapitalo, kaimo ir miesto, bažnyčios ir valstybės bei provincijos ir centro pagrindu. Šios skirtys turi aiškų sociodemografinį pamatą, suvienijantį tam tikrą socialinę grupę ne tik pagal interesus, bet ir pagal socialinę tapatybę, todėl darbininkai paprastai balsuoja už socialdemokratų ar socialistus, verslininkai – už liberalus ar konservatorius, krikščionys – už krikščionis demokratų, žemdirbiai – už agrarines partijas, tautinių mažumų atstovai – už etnines partijas. Tačiau, kaip numanė Lipsetas ir Rokkanas (1967) ir kaip teigia vėlesni tyrėjai (Bartolini and Mair 1990), socialinės skirtys veikia rinkiminį elgesį tik tada, jei jos yra politiškai įprasmintos (t. y. jei partijos sąmoningai pasitelkia šiuos sociali-

nius skirtumus rinkiminei kovai) ir jei socialinės grupės aiškiai atsiskiria viena nuo kitos ne tik sociodemografiniais bruožais, bet ir bendromis vertybėmis ir organizacinėms sąsajomis, t. y. realiais tarpusavio ryšiais per įvairias organizacijas ir kt.

Kolumbijos mokyklos atradimus JAV pratęsusi Mičigano mokykla pasuko šiek tiek kitokia linkme – sukūrė vadinamąją sociopsichologinę rinkiminio elgesio aiškinimo mokyklą. JAV rinkėjų partinių preferencijų stabilumą jie paaiškino partinės tapatybės (angl. *party identification*) fenomenu. Iš tiesų daugelis žmonių Jungtinėse Valstijose tapatinasi su viena iš dviejų pagrindinių partijų – Respublikonais ar Demokratais, nors ir nebūdami partijos nariai. Anot Mičigano mokyklos autorių, šis tapatinimasis yra psichologinis prisirišimas prie savo socialinės grupės, susiformuojantis dažniausiai ankstyvosios socializacijos metu, dar prieš pradėdant balsuoti, ir per gyvenimą dažniausiai nekinta (Campbell et al. 1960). Du pagrindiniai partinės tapatybės susiformavimo šaltiniai, anot jų, yra tėvų ir socialinės aplinkos įtaka.

Partinės tapatybės sąvoka tapo svarbiausia Mičigano mokyklos teorijoje, nes, anot jos atstovų, partinė tapatybė ne tik veikia balsavimo pasirinkimą (besitapatinant su partija žmogus dažniausiai balsuoja už savo partiją, nors nebūtinai), bet ir daro poveikį rinkėjo politinėms nuostatoms – požiūriui į kandidatus ir į svarbius politinius klausimus (angl. *issues*). Iš to kilo garsioji „priežastingumo piltuvėlio“ (angl. *funnel of causality*) samprata, šitaip konceptualizuojanti rinkėjo pasirinkimo mechanizmą: socialiniai pasidalijimai visuomenėje suformuoja socialines grupes, turinčias vertybinių skirtumų ir grupinę tapatybę, kuri sukuria psichologinį prisirišimą prie partijos. Šis, savo ruožtu, lemia požiūrį į kandidatus ir politinius klausimus (nors tam įtakos turi ir išoriniai dalykai – vyriausybės veiksmai, ekonominės ir politinės sąlygos, rinkimų kampanija), ir galiausiai visa tai lemia, už ką žmogus nubalsuoja rinkimuose.

Supaprastintai šią teoriją galima pateikti taip: yra ilgalaikių veiksmų (kaip antai socialinė struktūra, vertybinės nuostatos ir partinė tapatybė), kurie kinta lėtai ir lemia esminius elektorato pasidalijimus, ir trumpalaikių veiksmų (sakysime, požiūris į politines problemas, vyriausybės veiksmų vertinimas ir kandidatų įvaizdžiai), kurie kinta per kiekvienus rinkimus. Ilgalaikiai veiksniai yra pirmesni priežastin-

1 pav. Teorinis rinkėjų pasirinkimo modelis
Šaltinis: adaptuota pagal Thomassen 2005

gumo grandinėje – jie yra tikrieji nepriklausomi kintamieji – o trumpalaikiai veiksniai, nors ir lemia balsavimą, patys priklauso nuo ilgalaikių veiksnių (žr. 1 pav.).

Stebina, tačiau šis konceptualus „Amerikos rinkėjo“ modelis iki šiol yra įtakingiausias, nepaisant visos empirinės ir konceptualios kritikos ir bandymų jį revizuoti (Bartels 2010). Kaip teigia knygos „Peržiūrėtas Amerikos rinkėjas“ („The American Voter Revisited“) autoriai (Lewis-Beck et al. 2008), originalioji „Amerikos rinkėjo studija“ kelia nuostabą ir susižavėjimą – nors tuometiniai autoriai dirbo su primityviais kompiuteriais (duomenys į pusę kambario užimančius kompiuterius buvo įrašomi naudojant perforacines korteles!), atlikus analizę iš naujo dabartiniais kompiuteriais ir toli pažengus statistinei analizei, visos esminės klasikų įžvalgos lieka nepaneigiamos.

Trumpai apžvelgiant kritiką ir vėlesnę rinkiminio elgesio tyrimų raidą, reikia pasakyti, kad bene daugiausia dėmesio ir kritikos Mičigano mokyklos rinkiminio elgesio koncepcijoje susilaukė partinės tapatybės sąvoka. Vieni autoriai teigia, kad ji neperkeliamą į kitus kontekstus, ypač į daugiapartines sistemas, kiti teigia, kad ji yra tautologiška ir nieko papildomo neduodanti – akivaizdu, kad žmonės, kurie tapatinasi su partija, dažniausiai už ją ir balsuoja, todėl socialinės grupės ar vertybinės orientacijos yra geresnis paaiškinimas, kodėl žmonės renkasi vieną ar kitą partiją, negu psichologinis prisirišimas prie partijos (Budge et al. 1976).

Didžiausią konceptualų iššūkį sociopsichologiniam „Amerikos rinkėjo“ modeliui metė dar anksčiau už jį pradėtas plėtoti racionalaus pasirinkimo paradigmos taikymas balsavimui analizuoti. Garsioji pagal išsilavinimą ekonomisto Anthony Downso (1957) knyga „Ekonominė demokratijos teorija“ visai kitu būdu – ne empiriniais tyrimais, bet dedukciniu rinkėjų ir partijų elgesio modeliavimu – sukūrė alternatyvią rinkėjų elgesio sampratą. Remiantis paprasta prielaida, kad partijos ir rinkėjai elgiasi racionaliai – siekia maksimizuoti savo gerovę mažiausiomis sąnaudomis, bandoma ieškoti kriterijų, lemiančių racionalų pasirinkimą.

Iš šios paradigmos kilo dvi tyrimų kryptys. Viena susikoncentravo į Downso pradėtą erdvinių rinkiminės konkurencijos modelių konstravimą. Nors pats Downsas rinkėjų elgesį modeliavo ideologinėje kairės–dešinės skalėje, erdvinių atstumų tarp rinkėjų ir partijų skaičiavimas buvo panaudotas išpopuliarėjusiose probleminio balsavimo (angl. *issue voting*) teorijose, eksperimentuojančiose su įvairiais atstumų matavimo metodais ir įrankiais (žr., pvz., Rabinowitz and Macdonald 1989; Merrill and Grofman 1999).

Kita iš racionalaus pasirinkimo prielaidų kilusi kryptis akcentavo (daugiausia retrospektyvių) valdžios veiksmų vertinimo svarbą rinkiminiam apsisprendimui. Panašiai kaip kadaise Josephas Šumpeteris (1998 [1942]), Morisas Fiorina (1981) teigė, kad net ir mažiausiai išprusę rinkėjai žino vieną paprastą dalyką – ar jiems patiko buvusios valdžios valdymas, ar ne. Taigi retrospektyvus balsavimas, atsižvelgiant į buvusios valdžios veiklos vertinimą, yra ne tik empiriškai svarbus balsavimą

paaikškinantis veiksnys, bet ir aktualus normatyviškai, nes leidžia įprasminti demokratinę valdžios atskaitingumą rinkėjams.

Fiorinos (1981) veikalas ne tik davė postūmį ekonominio balsavimo teorijai plėtoti, bet ir privertė persvarstyti partinės tapatybės sąvoką. Savo visa apimančiame modelyje jis neatsisakė partinės tapatybės sąvokos, bet ją iš esmės kitaip interpretavo – ne kaip psichologinės kilmės prisirišimą prie partijos, bet kaip kauptinį ir kintantį racionalių partijos ir jos kandidatų vertinimų rezultatą. Taigi savotiškai apverčiamas „priežastingumo“ piltuvėlis – partinė tapatybė iš stabilaus „pirminio judintojo“ (Johnston 2006) pati tampa ekonomikos, kandidatų vertinimo ir kitų veiksmų padariniu.

Šie konceptualūs ginčai dėl priežasties ir pasekmės ryšių iki šiol nėra išspręsti (Bartels 2010), taigi šioje knygoje mes, viena vertus, remsimės originaliuoju Mičigano mokyklos modeliu, kita vertus, atsižvelgsime ir į revizionistines teorijas, atidžiai tikrindami, kurie aiškinimai geriau veikia mūsų kontekste. Turėdami omenyje gerokai kitokią negu Vakaruose mūsų partinės sistemos formavimosi istoriją, būsime atsargūs taikydami vakarietiškas priemones Lietuvos rinkėjo logikai perprasti. Atsižvelgdami į tai, kad sociostruktūriniai veiksniai pokomunistinėse šalyse gali turėti mažesnę poveikį, nemažai dėmesio skirsime trumpalaikiams veiksniams – ekonominiams ir probleminiam balsavimui, partijų lyderių įvaizdžiui. Be to, atskiroje knygos dalyje mėginsime giliau pažvelgti į žiniasklaidos ir rinkiminės kampanijos poveikį, kad įsitikintume, ar nuo Kolumbijos mokyklos laikų tebegyva minimalių žiniasklaidos efektų teorija, teigianti, kad rinkiminė agitacija nedaro tiesioginės įtakos rinkėjų apsisprendimui, veikia ir mūsų šalyje.

DUOMENYS, TYRIMO DIZAINAS IR METODOLOGINĖS PRIEMONĖS

Vienas svarbiausių šios knygos pranašumų yra naudojamų duomenų išsamumas ir kokybė. Kaip minėta, tyrimo pagrindą sudaro 2012 m. Seimo rinkimų kontekste pirmą kartą Lietuvoje atlikta nacionalinė rinkiminė studija. Ją sudarė keli tyrimo komponentai: reprezentatyvi tiesioginė (žodinė) porinkiminė Lietuvos gyventojų apklausa, kartotinė dviejų bangų (priešrinkiminė ir porinkiminė) internetinė apklausa; žiniasklaidos stebėsenos tyrimas Seimo rinkimų kampanijos metu, kandidatų į Seimą apklausa ir kokybiniai interviu su Lietuvos rinkėjais. Kiekvienas šių metodų turi savų pranašumų ir trūkumų, kuriuos verta trumpai aptarti, kad būtų galima adekvačiai vertinti gautus rezultatus ir jų interpretacijas.

Svarbiausias tyrimo komponentas buvo reprezentatyvi tiesioginė Lietuvos gyventojų porinkiminė apklausa. Ši apklausa atlikta po 2012 m. Seimo rinkimų antrojo turo – 2012 m. lapkričio 13–gruodžio 10 d. Apklausai buvo keliami dideli kokybės reikalavimai. Iš viso apklausta 1 500 respondentų, todėl buvo galima užtikrinti san-

tykinai nedidelę 2,5 proc. maksimalią paklaidą. Apklausti respondentai nuo 18 m. amžiaus visoje Lietuvoje. Apklausos klausimyną sudarė apie 400 kintamųjų. Plačiau apie apklausą – imties sudarymą, atsakiusių procentą, atsisakymo dalyvauti priežastis, apklausos kokybės kontrolės priemonės ir kt. – žr. knygos priede.

Svarbu paminėti, kad nors apklausos respondentų atranka vykdoma laikantis griežtų reprezentatyvumą užtikrinančių taisyklių, joje neišvengiamai atsiranda tam tikrų iškraipymų. Kaip įprasta tokio tipo porinkiminėms apklausoms, imtyje yra santykinai didesnis dalyvavusiųjų rinkimuose procentas nei oficialiai dalyvavusiųjų rinkimuose. Manoma, kad didesnę deklaruojamą rinkiminį aktyvumą apklausose lemia dvi pagrindinės priežastys: 1) nedalyvaujantys rinkimuose žmonės dažniau atsisako dalyvauti apklausose, 2) dalis nedalyvavusių rinkimuose žmonių neprisipažįsta nedalyvavę, nes dalyvauti rinkimuose yra socialinė norma (žr., pvz., Burden 2000).

Kitas svarbus 2012 m. apklausos bruožas, iš dalies susijęs su pirmąja paminėta problema, – santykinai didesnis balsavusiųjų už LSDP procentas ir santykinai mažesnis TS-LKD rinkėjų procentas nei iš tiesų buvo 2012 m. Seimo rinkimuose. LSDP elektorato „pervirši“ apklausoje galima sieti su anksčiau minėta priežastimi. Galima numanyti, kad dalis respondentų, kurie iš tiesų nedalyvavo rinkimuose, tačiau apklausoje teigė dalyvavę, nurodė balsavę už socialiai priimtinausią rinkimų laimėtoją (nors daugiamandatėje apygardoje daugiau balsų surinko Darbo partija, tačiau po antrojo turo LSDP gavo daugiausia vietų, o DP susilaukė daug kritikos dėl balsų pirkimo atvejų).

Antrasis svarbus tyrimo elementas – pirmą kartą Lietuvoje atlikta kartotinė (angl. *panel*) apklausa, kurioje mėnuo prieš rinkimus ir iš karto po jų antrojo turo buvo apklausti tie patys respondentai. Kartotinės apklausos Vakaruose jau daugelį dešimtmečių naudojamos rinkiminėms nuostatoms analizuoti (Berelson et al. 1954; Patterson 1980; Anduiza-Perea 2005; Johnston and Pattie 2011; ir kt.) dėl kelių priežasčių. Pirmą, jos leidžia palyginti elektorato būklę rinkimų kampanijos pradžioje, kai aktyvinamos žmonių politinės nuostatos, vertybės bei prioritetai (Selb et al. 2009), ir įvykus rinkimams. Antra, žinant prieš pat rinkimus įvykusius pokyčius, galima daug geriau išmatuoti partijų ir kandidatų vykdomos bei žiniasklaidos medijuojamos rinkimų kampanijos poveikį rinkimų rezultatams. Trečia, kartotinis tyrimas suteikia galimybę tiksliau įvertinti kitų veiksmų, tiesiogiai nesusijusių su agitaciniais veiksmais (pvz., išankstinių nuostatų, partinio lojalumo ir kt.), įtaką kampanijos efektyvumui ir rinkiminiam elgesiui (Bartels 2006).

Tačiau kartotinės apklausos turi ir tam tikrų minusų. Vienas jų yra respondentų imties sumažėjimas antrojoje (ir vėlesnėse, jei daromos kelios kartotinės bangos) bangoje, kuris ne tik kelia apklausos kainą (pirmojoje bangoje tenka apklausti daugiau respondentų, įskaičiuojant būsimą nubyreimą), bet ir iškraipo tyrimo

reprezentatyvumą, nes sutikusiai dalyvauti antroje ar vėlesnėse apklausose savo charakteristikomis skiriasi nuo nesutikusiųjų. Kitas tyrėjų pripažįstamas kartotinių apklausų minusas yra pačios apklausos daroma įtaka respondentams – respondentai, žinodami, kad bus vėl apklausti, paprastai būna dėmesingesni rinkimų kampanijai negu kiti žmonės (Bartels 1999).

Mūsų užsakyta kartotinė apklausa buvo vykdoma internetu, todėl ji reprezentatyvi tik interneto vartotojų atžvilgiu. (Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012 m. interneto prieigą namuose turėjo tik 55 proc. namų ūkių, o reguliariai besinaudojantys internetu sudaro 67 proc. 16–74 metų gyventojų².) Siekiant užtikrinti reprezentatyvumą, iš daugiau kaip 200 000 respondentų grupės tikimybinės atrankos būdu pagal nustatytas kvotas buvo atrinkti respondentai, kuriems buvo siunčiami kvietimai dalyvauti apklausoje. Atsiradę tam tikri imties nukrypimai, palyginti su nusistatytomis kvotomis (jos buvo apskaičiuotos remiantis Statistikos departamento duomenimis apie interneto vartotojų Lietuvoje sociodemografinę sudėtį), buvo ištaisomi sveriant duomenis.

Nors respondentai tokio tipo internetinėse apklausose skatinami įvairiu atlygiu, vis dėlto šioje apklausoje buvo matyti gana ryškus besidominčiųjų politika perviršis. Tai reikia turėti omenyje, vertinant apklausos rezultatus. Iš 1 559 pirmojoje bangoje dalyvavusių respondentų į antrosios bangos klausimus atsakė 1 045, t. y. 67 proc. Tai gi šios apklausos rezultatai sudarė sąlygas pamatyti, kaip iš tiesų pasikeičia žmonių nuostatos rinkimų kampanijos metu, kiek jų pakeičia savo išankstinę nuomonę ir kokia kryptimi, tačiau jos rezultatai negali būti apibendrinami visos visuomenės atžvilgiu taip, kaip porinkiminės žodinės apklausos duomenys.

Trečiasis, techniškai bene sudėtingiausias tyrimo komponentas, atliktas pačios tyrėjų komandos jėgomis, buvo žiniasklaidos stebėsenos rinkimų kampanijos metu (2012 m. rugsėjo 14 d.–spalio 13 d.) tyrimas. Jo metu buvo koduojami su rinkimais susiję pranešimai populiariausiuose nacionalinės žiniasklaidos šaltiniuose: interneto portaluose delfi.lt, 15min.lt, balsas.lt, alfa.lt., didžiausiuose dienraščiuose – „Lietuvos rytas“, „Respublika“ ir „Vakaro žinios“, bei televizijos naujienų laidose – LTV „Panorama“, LNK „Žinios“ (18:45) ir TV3 „Žinios“ (18:45). Buvo analizuoti ir koduoti tie pranešimai, kuriuose minėtos 2012 m. Seimo rinkimuose kandidatavusios politinės partijos ar koalicijos, jų lyderiai, vienmandatėse rinkimų apygardose į Seimo rinkimus išsikėlę kandidatai, Seimas, Vyriausybė (jų padaliniai), 2008–2012 m. kadencijos Seimo nariai bei šios kadencijos ministrai ir visi kiti asmenys, kai buvo nurodyta jų partinė priklausomybė. Tyrimu buvo siekiama nustatyti, kokios partijos ir kokie kandidatai buvo labiausiai matomi rinkiminiu laikotarpiu, koks pateikimo tonas (negatyvus, pozityvus ar neutralus) vyravo ko-

2 Lietuvos statistikos departamentas. 2012. Statistikos lentelės (teminės): mokslas ir technologija, <<http://www.stat.gov.lt/pages/view/?id=1584>> [žiūrėta 2012 10 28].

kiuose šaltiniuose, taip pat buvo bandoma identifikuoti rinkimų metu formuojamą viešosios politikos darbotvarkę – labiausiai akcentuojamas problemas ir jas keliančias partijas.

Didžiausias iššūkis šiame tyrime buvo kodavimo patikimumas. Idealiu atveju kiekvienas pranešimas turėtų būti koduojamas kelių koduotojų, tuomet tikrinamas kodų sutapimas. Dėl žmogiškųjų išteklių trūkumo buvo pasirinkta kita strategija – kodavimo patikimumas tarp koduotojų (angl. *inter-coder reliability*) buvo patikrintas žvalgomojo kodavimo metu, o vėliau vieną šaltinį kodavo vienas koduotojas, remdamasis detaliomis tyrėjų komandoje sukurtomis ir aptartomis kodavimo instrukcijomis. Pranešimus atrinkus ir sukodavus pagal detalias metodologines instrukcijas, vienas tų pačių tyrėjų atliko bendro duomenų rinkinio (N = 2781) patikrinimą ir analizę.

Galiausiai paskutinis kiekybinis nacionalinės rinkiminės studijos elementas buvo kandidatų į 2012 m. Seimą apklausa, atlikta internetinio rinkimų pagalbos įrankio manobalsas.lt kontekste. Internetinis įrankis manobalsas.lt sukurtas pagal kitose šalyse naudojamų internetinių rinkėjo patarėjų (angl. *voting advice applications*) pavyzdį. Šie įrankiai, besiremiantys erdvine balsavimo teorija, skirti tam, kad rinkėjai galėtų palyginti savo nuostatas svarbiais politikos klausimais su partijų ir / arba rinkėjų nuostatomis. Svetainei manobalsas.lt parengtas specialus klausimynas, apimantis svarbiausius politikos klausimus, buvo siunčiamas visoms politinėms partijoms ir visiems 2012 m. Seimo kandidatams.

Iš viso šios kandidatų apklausos metu gauti 295 atsakymai. Daugiausia atsakymų gauta iš LRLS (57) ir TS-LKD (45) – gerokai daugiau negu pusės šių partijų kandidatų 2012 m. rinkimuose. Iš kitų didžiųjų partijų gauta po 15–25 atsakymus. Mažesnis kitų partijų atsakymų procentas iš dalies mažina tokio tyrimo patikimumą, tačiau svarbu tai, jog šie atsakymai buvo skirti ne tyrėjams, bet rinkėjams, taigi reprezentuoja viešą partijos poziciją.

Kandidatų atsakymai į manobalsas.lt anketą buvo naudojami partijos pozicijoms konkrečiais politikos klausimais identifikuoti ir jų pozicijai erdvinėje ideologinėje skalėje nustatyti. Analogiški klausimai buvo įdėti ir į reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą. Tai suteikė galimybes palyginti partijų ir rinkėjų nuostatas ir jų ideologinį nuoseklumą ir įvertinti vertybinių pozicijų svarbą balsavimui.

Visi šie paminėti tyrimai ir papildomai pasitelktos ankstesnių metų apklausos suteikė gausybę kiekybinių duomenų, kuriems apdoroti buvo pasitelkta statistinė analizė. Kiekviename skyriuje buvo pasirenkamas tas analizės metodas, kuris geriausiai tinka konkrečiam tyrimo tikslui. Kad skaitytojui būtų kuo lengviau suprasti, kaip gauti ir ką rodo rezultatai, buvo nevengiama aprašomosios statistikos ir jos vizualizacijos. Tačiau svarbiausias metodas buvo regresinė analizė, kuri daug geriau negu aprašomoji statistika gali padėti atsakyti į mums rūpinį klausimą – kokie veiksniai paaiškina rinkėjų pasirinkimą, kaip balsuoti?

Daugialypė regresinė analizė svarbi tuo, kad ji leidžia įvertinti įvairių nepriklausomų (priežastinių) veiksnių tarpusavio susiklojimą ir išvengti neteisingų išvadų dėl netikrų (angl. *spurious*) priežastinių ryšių. Pavyzdžiui, jeigu matome, kad kaimo gyventojai dažniau balsuoja už tam tikrą partiją, kaip galime žinoti, ar tai iš tiesų yra gyvenamosios vietos poveikis, ar galbūt tai yra kitų veiksnių, kurie eina kartu, – pajamų, socialinės klasės, religingumo, amžiaus ar pan. poveikis? Pasitelkę regresinę analizę galime matyti, ar visi šie veiksniai išlaiko nepriklausomą įtaką, ar kurių nors jų poveikis išnyksta, kai įtraukiami kiti su jais koreliuojantys kintamieji.

Kadangi mums rūpi sužinoti, kas lemia skirtingos partijos pasirinkimą, o balsavimas už partiją yra kategorinis, o ne kiekybinis kintamasis, analizei turime naudoti daugialypę logistinę regresiją, kuri pritaikyta būtent tokiems kintamiesiems. Logistinė regresija leidžia įvertinti, kiek nepriklausomi kintamieji (priežastiniai veiksniai) didina priklausomo kintamojo tikimybę, mūsų atveju – tikimybę, kad žmogus balsuos už tam tikrą partiją. Palaipsniui įtraukdami į modelį naujus nepriklausomus kintamuosius, galime matyti, kiek jų įtraukimas padidina mūsų modelio spėjimo galią – kiek dažnai mes teisingai atspėsime, žinodami tam tikras rinkėjo charakteristikas, už kokią partiją jis balsavo rinkimuose. Tie skaitytojai, kurie nėra susipažinę su sudėtingesniais statistiniais metodais, neturėtų išsigąsti – pirmuosiuose skyriuose yra paaiškinta, kaip reikia interpretuoti regresijos rezultatus, be to, daugeliu atvejų stengėmės šiuos rezultatus vizualizuoti ir paaiškinti kuo paprasčiau.

Kadangi šios knygos tikslas – atrasti tam tikrus Lietuvos rinkėjų elgesio dėsningumus, objektyvias balsavimo pasirinkimo priežastis, daugiausia naudojomes kiekybiniais metodais. Tačiau siekdami „neapsigauti“ su Vakaruose sukurtais teorijomis ir norėdami giliau pažinti Lietuvos visuomenę, studentų padedami atlikome ir nedidelį kokybinį Lietuvos gyventojų rinkiminio elgesio tyrimą – viename iš Lietuvos rajonų (vidutinio dydžio mieste ir mažesniuose miesteliuose) apklausėme žmones naudodami pusiau struktūruotą klausimyną. Žmonės buvo pasirenkami pagal didžiausios įvairovės principą, siekiant įtraukti kuo skirtingesnio amžiaus ir socialinio statuso informantus. Iš viso buvo atliktas 31 kokybinis interviu, padėjęs giliau interpretuoti kiekybinius duomenis ir generuoti naujas hipotezes.

KNYGOS STRUKTŪRA

Knygą sudaro trys pagrindinės dalys. Pirmojoje dalyje siekėme atskleisti kontekstą, kuriame renkasi rinkėjas, ir jo pasirinkimo logiką. Nors mums labiausiai rūpi suprasti, kaip žmonės renkasi ir kas nulemia jų pasirinkimą, visų pirma reikia įvertinti tai, iš ko žmonės renkasi, koks yra jų pasirinkimų „menu“. Todėl pirmajame knygos skyriuje siekėme apžvelgti Lietuvos partinės sistemos raidą per dvidešimt metų ir partinės konkurencijos struktūrą, kaip ją mato patys rinkėjai. Iš šio skyriaus

paaikėja, kad mūsų partinė sistema, nors nuolat kintanti ir gerokai atvira, išlaiko tam tikrą aiškiai atpažįstamą struktūrą ir konkurencinę logiką, kuriai anksčiau ar vėliau paklūsta ir politikos „naujokai“.

Antrajame skyriuje klausiamo, kaip žmonės renkasi, už ką balsuoti – kiek šis pasirinkimas kinta, kiek jis stabilus, ar rinkėjams svarbi partija, ar tik kandidatuojančios personalijos, koks yra balsų pirkimo ir kitų klientelistinių praktikų paplitimo Lietuvoje mastas. Šiame skyriuje gilinomės į partinės tapatybės paplitimą Lietuvoje, mėgindami suprasti, ar santykinai naujoje demokratijoje rinkėjai apskritai gali būti prisirišę prie kokios nors partijos ir, jeigu taip, kokios yra šio prisirišimo prielaidos. Taip pat analizavome, tarp kokių partijų renkasi nestabilieji, partinės tapatybės neturintieji rinkėjai.

Trečiasis knygos skyrius skirtas (ne)balsavimo rinkimuose priežastims analizuoti. Nors balsavimą rinkimuose daugelis žmonių laiko pareiga, Lietuvoje jau gana seniai rinkimuose dalyvauja vos pusė visų turinčių teisę balsuoti. Kas yra tie, kurie pasirenka iš viso nedalyvauti rinkimuose, ir, atvirkščiai, kuo nuo jų skiriasi tie rinkėjai, kurie balsuoja? Ar (ne)dalyvavimą rinkimuose galima paaiškinti racionaliu išskaičiavimu? Šiame skyriuje pateikiama detali balsavimo priežasčių analizė, įprasminta Vakaruose išplėtotomis balsavimo aktyvumo teorijomis.

Antroje knygos dalyje tyrėme pasirinkimo, už ką balsuoti, veiksnius pagal 1 pav. pavaizduotą teorinę balsavimo priežasčių grandinę – nuo stabiliausių ir ilgalaikiškiausių iki trumpalaikių. Ketvirtame skyriuje, nuo kurio pradedamos partijų pasirinkimą aiškinančių veiksnių paieškos, pirmiausia imamės nagrinėti tą veiksnių, kuris (vis dar) turi didžiausią įtaką Vakaruose ir daugelyje kitų demokratinių šalių – socialinę klasę arba socialinį statusą. Deja, šis veiksnys Lietuvoje, pasirodo, turi ypač mažą aiškinamąją galią. Daug geriau negu dabartinis statusas, kaip matysime iš šio skyriaus, Lietuvoje žmonių pasirinkimą gali paaiškinti statuso pasikeitimas, palyginti su sovietiniais laikais. Tačiau šis veiksnys veikia tik vyresniosios kartos elgesį. Naujoji Lietuvos rinkėjų karta, kaip rodo analizė, balsuoja iš esmės kitaip.

Penktame skyriuje sprendžiame dilemą, kaip į partines preferencijas aiškinančių veiksnių paieškas įtraukti partinės tapatybės tyrėjų įžvalgas, kai antrame skyriuje pristatyti analizės rezultatai privertė suabejoti partinio prieraišumo kaip nepriklausomo kintamojo prasmingumu. Vietoj psichologinio partinio prieraišumo šiame skyriuje imamasi tirti rinkėjo socialinės aplinkos poveikį, kuris duoda reikšmingų ir netikėtų rezultatų.

Šeštasis knygos skyrius skirtas vertybiniais įsitikinimams ir nuostatoms dėl konkrečių politikos klausimų analizuoti. Iš šio skyriaus paaikėja, kad Lietuvos politikai jau yra ne taip blogai prisitaikę prie vakarietiško ideologinių etikečių ir gana nuosekliai pasirenka savo pozicijas konkrečių politinių klausimų atžvilgiu. Tačiau Lietuvos rinkėjų nuostatų struktūra yra gerokai painesnė. Šiame skyriuje

nagrinėjama, ar Lietuvos žmonės savo pažiūras priskiria vienai ar kitai tradicinei ideologijai – liberalams, krikščionims demokratams, socialdemokratams ar tautininkams, kaip ši identifikacija koreliuoja su jų nuostatomis konkrečių klausimų atžvilgiu ir kiek šios nuostatos lemia jų balsavimą.

Septintasis knygos skyrius skirtas ekonominio balsavimo paieškoms Lietuvoje. Plika akimi galime matyti, kad Lietuvos rinkėjai mėgsta bausti valdžioje buvusias partijas, tačiau kiek šis baudymas susijęs su valdžios darbo kokybe? Šiame skyriuje tiriama, kiek vyriausybėje buvusios partijos praranda balsų pasunkėjus ekonominei šaliai padėčiai, kaip žmonės suvokia, kas yra atsakingas už ekonominę padėtį Lietuvoje ir kaip balsavimas koreliuoja su subjektyviu žmonių vertinimu, į kokią pusę pasikeitė jų ir visos šalies ekonominė situacija.

Aštuntasis skyrius gilinasi į Lietuvoje visiškai naują temą – vadinamąjį probleminių balsavimą (angl. *issue voting*). Maždaug nuo Vietnamo karo laikų JAV labai padidėjo domėjimasis probleminiu balsavimu, t. y. tuo, kaip balsavimą veikia žmonių nuomonės konkrečiais politiniais klausimais (Bartels 2010). Dar labiau ši tyrimų kryptis stiprėjo po truputį silpstant klasinio balsavimo ir partinės tapatybės reikšmei Vakarų visuomenėse (van der Eijk and Franklin 2009). Iš dalies probleminis balsavimas susijęs su vertybiniu balsavimu, kuris buvo nagrinėtas penktame skyriuje, tačiau šiame skyriuje gilinamasi ne į tas problemas, kurios susijusios su ideologinėmis skirtimis, o į vadinamąsias konsensuso problemas, dėl kurių visuomenėje vyrauja sutarimas, pavyzdžiui, korupcija, nedarbas ir pan. Svarbiausias klausimas, į kurį ieškoma atsakymo šiame skyriuje, – ar Lietuvoje yra partijų, kurios yra „nusavinusios“ tam tikras visuomenei aktualias problemas kaip galinčios geriausiai jas spręsti, ir ar tai veikia žmonių pasirinkimą, kaip balsuoti.

Galiausiai devintajame skyriuje, kuris užbaigia antrąją knygos dalį, imamasi analizuoti lyderių populiarumą. Žmonių požiūris į partijos lyderį labai stipriai koreliuoja su jų požiūriu į partiją. Tačiau kodėl žmonėms patinka vieni lyderiai ir nepatinka kiti? Kiek žmonių požiūris į lyderius priklauso nuo jų partinės tapatybės ir požiūrio į pačią partiją, o kiek nuo paties lyderio savybių? Šiame skyriuje analizuojama, kokią įtaką lyderio mėgimui ar nemėgimui daro jo asmenybės bruožai taip, kaip jie matomi visuomenės, remiantis psichologine vadinamojo Didžiojo penketo (angl. *Big Five*) teorija.

Išnagrinėję visus klasikinėse ir naujose rinkiminio elgesio teorijose minimus svarbiausius rinkiminio elgesio veiksnus, trečiojoje dalyje ižengiame į politinės komunikacijos tyrimų lauką. Šioje dalyje analizuojame tai, kas bene labiausiai rūpi daugeliui žmonių ir pačioms partijoms ir kas dažnai net nėra įtraukiama į standartinis rinkiminio elgesio tyrimus – rinkimų kampanijos ir žiniasklaidos įtaką.

Dešimtajame skyriuje mėginame pažvelgti į rinkimų kampanijos specifiką Lietuvoje – kiek ji panaši ir kiek skiriasi nuo kitų šalių kampanijų, kokie rinkėjų

agitavimo būdai dominuoja mūsų šalyje, kokiais kanalais rinkėjus dažniausiai pasiekia politikų siunčiamos žinutės. Vienuoliktame skyriuje žvelgiama, kokią įtaką rinkėjams daro rinkimų agitacija. Jame atsispiriama nuo jau anksčiau minėtos „minimalių efektų“ tradicijos ir mėginama įvertinti, ar mūsų šalyje šie efektai yra didesni – kiek žmonių pakeičia savo apsisprendimą rinkimų kampanijos metu ir į kokią pusę, kokių partijų rinkimų agitacija 2012 m. Seimo rinkimuose labiausiai įsiminė rinkėjams ir kokią įtaką tai galėjo turėti jų balsavimui. Dvyliktame skyriuje tiriamas bendrasis svarbiausių Lietuvos žiniasklaidos kanalų dėmesys ir tonas didžiųjų partijų ir jų lyderių atžvilgiu. Iš bene pirmą kartą Lietuvoje atlikto išsamaus politinio žiniasklaidos turinio Seimo rinkimų laikotarpiu tyrimo galime matyti, kokios (politinio) tendencingumo apraiškos egzistuoja žiniasklaidos erdvėje, kaip skiriasi žiniasklaidos kanalai, pristatydami ir vertindami skirtingas partijas ir jų lyderius.

Galiausiai išvadinis knygos skyrius apibendrina ir susieja skirtinguose skyriuose pastebėtas išvalgas. Jame mėginama atsakyti į klausimą, ar ir koku mastu Lietuvoje rinkėjai yra prognozuojami, visus nagrinėtus ir pasiteisinusius veiksmus sujungiant į bendrą regresinį modelį tiek, kiek leidžia mūsų turimi duomenys. Jame bandoma nustatyti, kurie veiksniai geriausiai paaiškina Lietuvos rinkėjų pasirinkimą, ir pakoreguoti Vakaruose sukurtas rinkiminio elgesio teorijas, pritaikant jas pokomunistinės santykinai naujos demokratijos specifikai, kuri neišvengiamai padarė poveikį politiniams procesams mūsų visuomenėje.